

روستای گردشگری رویین، اسفراین، خراسان شمالی

Rouyin village, Esfaryen, North Khorasan, Iran

شناخت و تحلیل روستا

آشنایی با انواع روستاها

آشنایی با عوامل تاثیر گذار بر شکل کلی روستا (عوامل اقلیمی، اقتصادی، کالبدی و...)

آشنایی با تیپ و گونه های مختلف روستایی

آشنایی با انواع مصالح ساختمانی به کار رفته در روستاها

آشنایی با مبحث 19 مقررات ملی ساختمان و تاثیر مصالح ساختمانی بر کالبد روستا

آشنایی با طرح هادی روستایی

تعاریف روستا

روستا و جامعه روستایی بخش مهمی از جوامع در حال توسعه را تشکیل می دهند. در اقتصاد کشور ما روستا و روستایی همواره از چنان اهمیتی برخوردار بوده که می توان گفت سرنوشت این کشور در هر دوره از تاریخ به سرنوشت روستاها بستگی داشته است و چون اکثریت مردم در روستاها زندگی می کرده اند روستاییان هم از لحاظ سیاسی و اجتماعی وزنه ای به حساب می آمدند و هم از لحاظ اقتصادی نقش تعیین کننده ای داشتند. تولیدات روستاها تغذیه مردم را به عهده داشته و مازاد این تولیدات به صورت اقلام صادراتی به خارج صادر می شده است.

روستا به عنوان یک مجتمع زیستی یکپارچه و همگن، با چشم انداز طبیعی که که ساکنان آن عمدتاً به فعالیت های کشاورزی و سایر امور مرتبط با آن می پردازند. مجموعه ای است شامل یک سری واحد های مسکونی، مزارع، اماکن، جریانات اقتصادی و غیره که از پیوستگی و عملکرد یکپارچه این اجزا زنجیره زندگی روستای شکل می گیرد.

خود لفظ روستا از لحاظ لغوی به معنی زمین مزروعی و مسکونی خارج از شهر بوده است و از لحاظ اصطلاحی شامل چند دهکده می شد که در مجاورت یکدیگر قرار داشته اند. امروزه روستا و ده به طور مترادف به کار می روند و معنی یکسانی از هردو استنباط می شود.

قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری، مصوب تیر ۱۳۶۲، روستا را چنین تعریف می کند:

«روستا» که از نظر وضعیت طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی همگون بوده و با قلمرو معین ثبتی یا عرفی مستقل شناخته شود. روستا از حداقل ۲۰ خانوار یا صد نفر ساکن متمرکز یا پراکنده تشکیل می شود. اکثریت ساکنان دائمی روستا به طور مستقیم یا غیر مستقیم به فعالیت در زمینه کشاورزی، دامداری، باغداری، صنایع روستایی یا صید اشتغال دارند. روستا در عرف به عنوان ده، آبادی، قلعه، دهکده یا قریه نیز نامیده می شود.

درامدی بر عوامل موثر بر شکل گیری روستا ها و سکونت گاه های روستایی در کشور:

برای آشنایی با عواملی که دارای نقش مهم در به وجود آمدن شکل کلی معماری روستایی هستند لازم است تا با نظریات مختلف آشنا شویم که در برهه شکل کلی معماری سکونتی و علل به وجود آمدن آن ارائه شده است، تا موضوع روشن تر شود و شاید بتوان از این راه به نتایجی رسید.

اکثر معماران و آن ها که به مطالعه جغرافیایی انسان اشتغال دارند، به طور گسترده ای نقش مسلط و جبری آب و هوا و شرایط اقلیمی را در به وجود آمدن شکل کلی سکونت گاه ها پذیرفته اند و روی آن اصرار می ورزند. عده ای هم بر این عقیده اند مواد اولیه ای که در محیط یافت می شود نقش تعیین کننده ای در شکل کلی سکونت گاه ها دارند.

عده ای نیز نظام اجتماعی و نیاز مبرم به تامین امنیت کلی جامعه در مقابل بیگانگان و نظم و آرامش در اکور اجتماعی را مد نظر قرار می دهند و شکل کلی سکونت گاه ها را در ارتباط با آن ها می دانند.

عده ای نیز معتقدند که اقتصاد و صرفه جویی در شکل کلی روستا و سکونت گاه های سنتی و بومی نقش قاطع و تعیین کننده دارد. این ها عقیده دارند که در اقتصاد فقر، نهایت تلاش انسان برای بهره برداری دقیق و صحیح و صرفه جویانه از منابع تحت اختیار برای برآوردن نیازهای بنیادین خودش است و لذا جایی برای گسترش و تجمل و الحاقات و اضافات مسکن باقی نمی ماند. لذا مسکن در این شرایط ساده ترین و محقر ترین و ابتدایی ترین صورت خود را دارد. با افزایش تولید مازاد بر نیاز بخشی از سرمایه به صورت ثروت در می آید و در خدمت رفاه قرار می گیرد و اثرات آن به صورت قطعی و تعیین کننده بر روی شکل کلی مسکن که یکی از ملموس ترین و بارز ترین نماد های فرهنگی انسان است ظاهر می شود.

عده ای نیز بر این باورند که منظر عمومی و چشم انداز نقش تعیین کننده ای روی شکل کلی سکونت گاه های روستایی و معماری آن دارد.

بنابراین موارد زیادی می تواند بر شکل گیر سکونت گاه های روستایی و شکل کلی آن ها تاثیر گذار باشد. به طور خلاصه موارد زیر در شکل روستا ها و سکونت گاه های روستایی قابل پیگیری هستند که در ادامه هر یک به صورت جداگانه بررسی می شوند:

- عوامل اقتصادی
- عوامل جغرافیایی و اقلیمی
- عوامل اجتماعی
- عوامل کالبدی و مصالح ساختمانی ...

❖ عوامل جغرافیایی موثر بر شکل گیری سکونت گاه های روستایی

عوامل جغرافیایی و محیطی و اقلیمی همواره بر شکل کلی سکونت گاه های روستایی تاثیر گذار بوده اند. با توجه به شکل کلی معماری روستا ها می توان تاثیر اقلیم بر شکل خانه ها، شکل معابر و ... به وضوح تشخیص داد. به طوری که با نگاه به تصاویر روستا می توان تا حدودی موقعیت جغرافیایی و اقلیم آن روستا را تشخیص داد.

در روستاها شاهد عوامل طبیعی و اقلیمی هستیم. این عوامل طبیعی می تواند کوه، تپه، رودخانه، فضاها، سبزه، دشت و ... باشند. ویژگی بارز معماری روستا و سکونت گاه های روستایی در این است که خود را به وضعیت موجود سازگار کرده و به دنبال جنگ و ستیز برای ایجاد تغییر نیستند. در شکل زیر سکونت گاه ها و در نهایت شکل کلی روستا در تبعیت و منطبق با عامل طبیعی موجود شکل گرفته است.

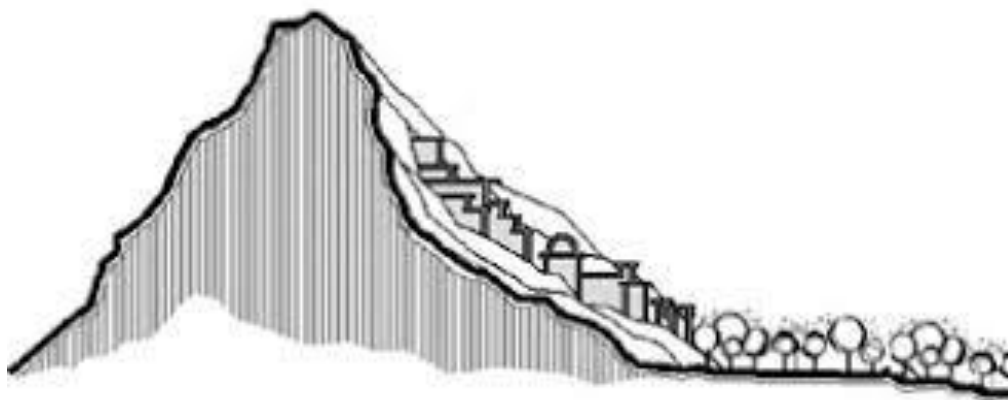

FIGURE 1 تبعیت ساخت و ساز های روستایی و شکل کلی سکونت گاه ها از اقلیم و عوامل طبیعی موجود در روستا

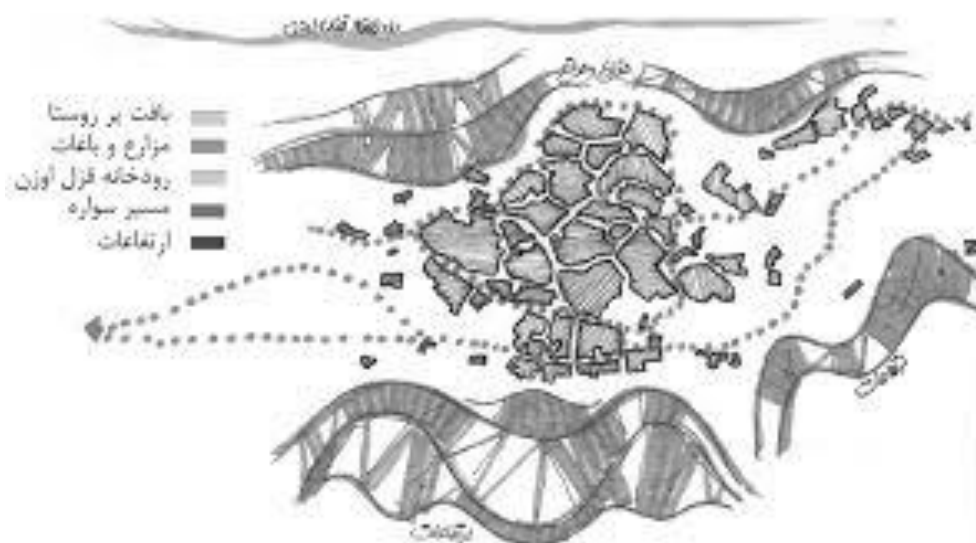

FIGURE 2 سازگار شدن سازمان فضایی روستا با عوامل محیطی و اقلیمی

در شکل فوق عوامل طبیعی همچون ارتفاعات و رودخانه تاثیر به سزایی در شکل گیری بافت و شکل روستا، معابر موجود در روستا، شکل گیری مزارع و باغات داشته است. تمام عوامل به گونه ای سازگار با یکدیگر در ارتباط هستند و شکل کلی روستا رو ایجاد کرده اند.

شکل خانه ها بسیار متأثر از عوامل جغرافیای و اقلیمی است. برای مثال در شمال کشور برای گریز از رطوبت زمین، خانه ها را بر پایه های چوبین تا 2 متر بالاتر از سطح زمین می سازند.

FIGURE 3 ساخت خانه های روستایی در ارتفاع و فاصله از زمین در شمال کشور و سازگاری با طبیعت و اقلیم

بر عکس در مناطق کویری و گرمسیری سعی بر مهار کردن آفتاب و هدایت باد و رطوبت به درون خانه ها هستند و یا با شبکه های آجری در مقابل پنجره ها، سعی می کنند تا گرمای هوا را تعدیل کنند. همچنین در این مناطق سعی می کنند تا کوچه ها را باریک و دیوار ها بلند ساخته شوند. عنصر شاخص که در این مناطق به چشم می خورد، بادگیر است که باد و خنکای هوا را به درون خانه ها هدایت می کند.

همچنین در این مناطق گرمسیری برای به دام انداختن و ذخیره کردن اندک رطوبت موجود در هوا شاهد احداث زیرزمین ها ژرف و گسترده در خانه ها هستیم. زیرزمین در روستاهای واقع در مناطق کویری و گرمسیری به دلیل ایجاد خنکای بیشتر و حفظ رطوبت بسیار به چشم می خورد.

برعکس آنچه در مناطق گرمسیری اتفاق می افتد، در مناطق سردسیر ساکنان روستاها درگیر مبارزه با سرما هستند و هرگونه راه یا روزنه برای ورود باد و هوای سرد به داخل خانه مسدود شده است یا کلا روزنه ای برای ورود باد و هوای سرد در بدنه ساختمان تعبیه نمی شود. در این مناطق اصولا تنها راه ورود نور خورشید از طریق روزنه های در سقف هانه می باشد. اتاق ها نیز پنجره یا منفذی ندارند جز دری کوتاه و کوچک و سوراخی در سقف اتاق برای خروج دود ک آن را نیز در اکثر مواقع می بندند.

در این مناطق مبارزه با سرما و جلوگیری از ورود هوای سرد به اتاق ها و انبار ها و ... از مهم ترین مسائلی است که در این منطقه باید رعایت شود و همه چیز در راستای این هدف باید شکل بگیرد.

در این مناطق حمام ها معمولا در زیرزمین ساخته می شوند. همچنین دیوارها را با ضخامت زیاد می سازند.

همچنین نقشه ساختمان‌ها در روستای‌های سردسیر به گونه‌ای بوده است که اتاق رو به جنوب و شرق ساخته می‌شدند تا از نور خورشید بیشترین بهره را ببرند. در این مناطق سعی بر کم کردن سطوح نمایان خانه‌های روستایی است چرا که باعث می‌شود تا خانه در زمستان گرم‌تر و در تابستان کمی خنک‌تر باشد.

FIGURE 4 مسکن روستایی در مناطق سردسیر

شکل کلی معابر منتهی به خانه‌ها و یا فضاهای تجمع روستایی در مناطق سردسیر نیز تحت تاثیر اقلیم همینی منطقه است. با نگاه کلی به روستاهای این مناطق مشخص است که معابر و کوچه‌ها دارای پیچ و خم فراوان هستند. دلیل این امر این است که معابر دارای پیچ و خم باد را در هم می‌شکنند و از شدت و سرعت باد می‌کاهند.

یکی از الحاقات ساختمانی در اکثر خانه‌های روستایی که متاثر از اقتصاد و معیشت خانوار روستایی است، زاغه، طویله، انبار و... می‌باشد که این قسمت از خانه‌های روستایی در خانه‌های واقع در شهر وجود ندارد.

معماری زاغه، طویله، انبار و... در خانه‌های روستایی نیز متاثر از شرایط اقلیمی است. روستاییان برای جلوگیری از جریان تند هوا در انبارها و زاغه‌ها، دالانی که فضاها را به اتاق وصل می‌کنند پیچ در پیچ می‌سازند. زاغه‌ها را هر کجا که سختی خاک اجازه دهد زیرزمین می‌سازند. در موارد نیز حتی زاغه‌ها را در دل کوه می‌سازند.

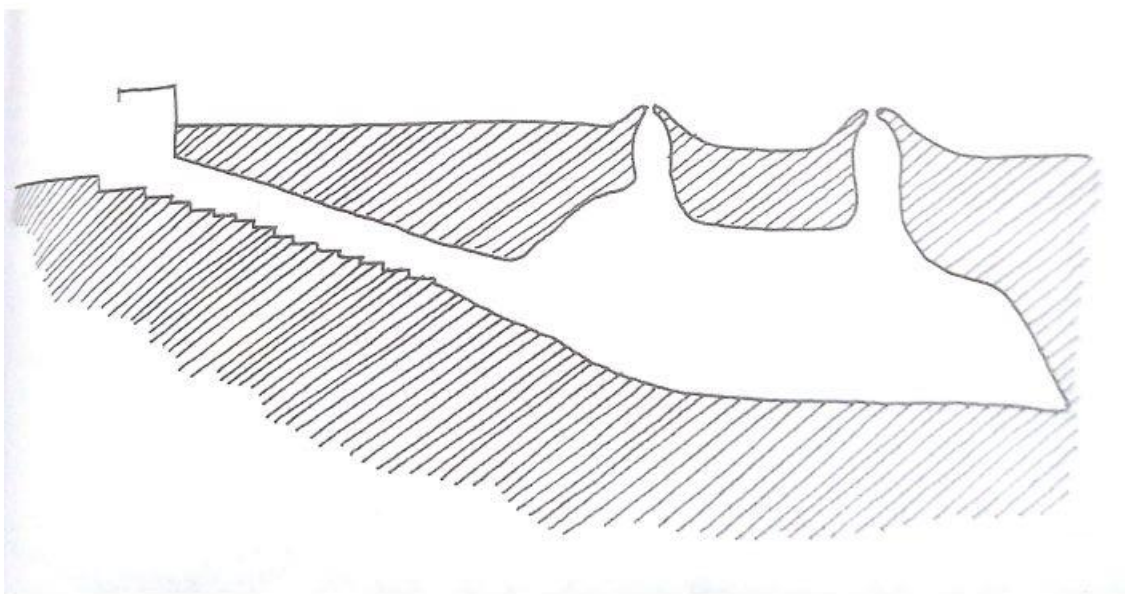

FIGURE 5 مقطعی از یک زاغه، زیرزمین در مناطق سردسیر

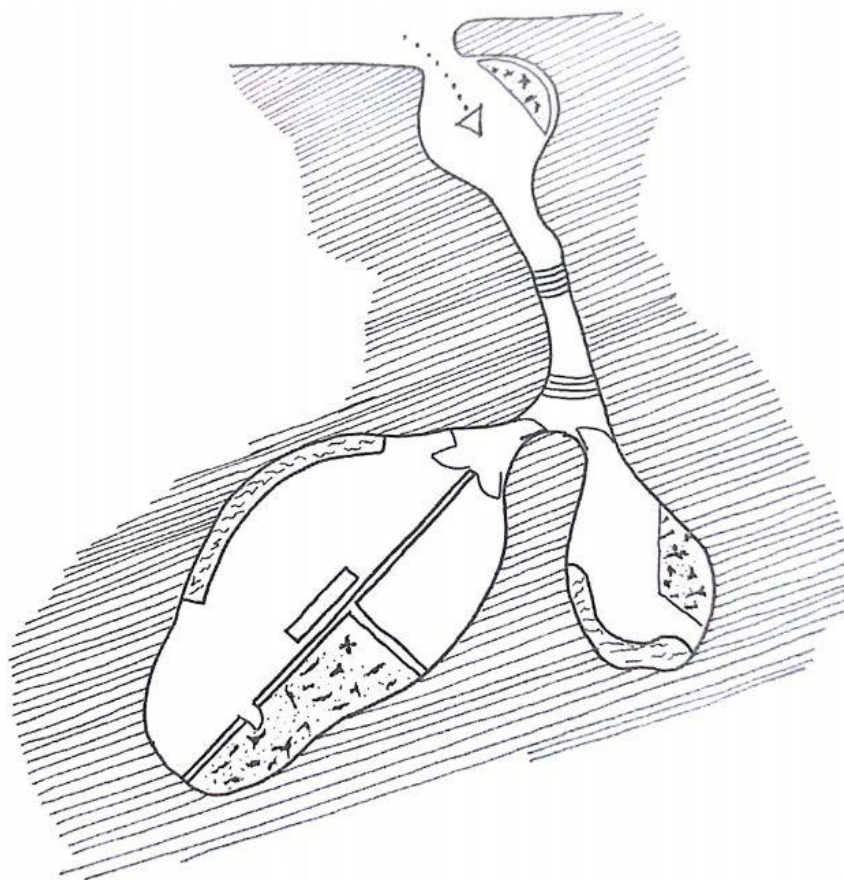

FIGURE 6 پلان یک نمونه زاغه، زیرزمین در مناطق سردسیر

همچنین اقلیم های معتدل و مرطوب که ویژگی اصلی این مناطق باران فراوان، رطوبت نسبتا بالا و پوشش گیاهی نسبتا وسیع می باشد. چرا که این مناطق اصولا در نزدیکی دریا شکل می گیرند. مانند آنچه در جنوب کشور شاهد آن هستیم. این مناطق نیز دارای معماری و شهرسازی مخصوص به خود در سکونت گاه های روستایی هستند. خصوصیات کلی روستا و بافت روستایی به گونه ای شکل گرفته است تا از جریان هوا بیشترین استفاده را ببرند. در این اقلیم بافت روستا به صورت باز، پراکنده، گسترده و غیر متمرکز می باشد. کوچه ها و معابر نسبت عریض می باشند. ارتفاع دیوارها کم است و بین ساختمان ها و خانه های موجود در این روستا فاصله وجود دارد.

خانه ها نیز در این مناطق دارای ویژگی های بارزی می باشند. برای مثال به علت بارندگی زیاد بام خانه ها به صورت شیب دار ساخته می شوند. شکل ساختمان به صورت برون گرا است. پلان ها اکثرا گسترده، باز، طویل و کشیده در جهت باید که از دریا می وزد ساخته می شوند. در این مناطق برعکس مناطق گرم و خشک زیرزمین کمترین کاربرد را دارد.

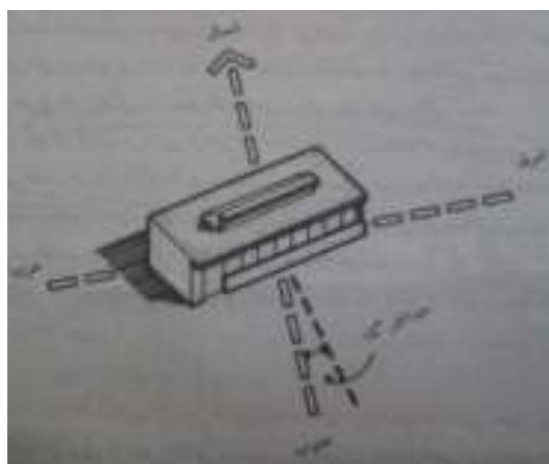

FIGURE 7 جهت قرارگیری خانه های روستایی در مناطق معتدل و مرطوب

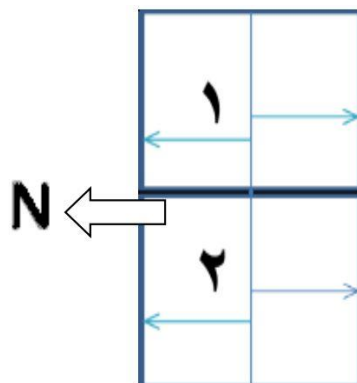

FIGURE 8 پلان و سقف یک نمونه خانه روستایی در اقلیم معتدل و مرطوب

مصالحی که در ساخت و ساز روستایی در این اقلیم استفاده می شود مصالح سبک و بوم آورد می باشند. حتی در بعضی موارد از سبوس برنج به جای کاه در اندود کاهگل استفاده می شود. ضخامت دیوارها نیز کم است. در اقلیم معتدل و مرطوب جهت کشیدگی زمین شمالی - جنوبی و کشیدگی بنا به صورت شرقی - غربی می باشد تا هوا به خوبی در خانه جریان پیدا کند و از بقیه فضا به عنوان حیاط استفاده می شود. همچنین حداکثر چرخش بنا در این مناطق 20 درجه نسبت به محور شرقی - غربی می باشد.

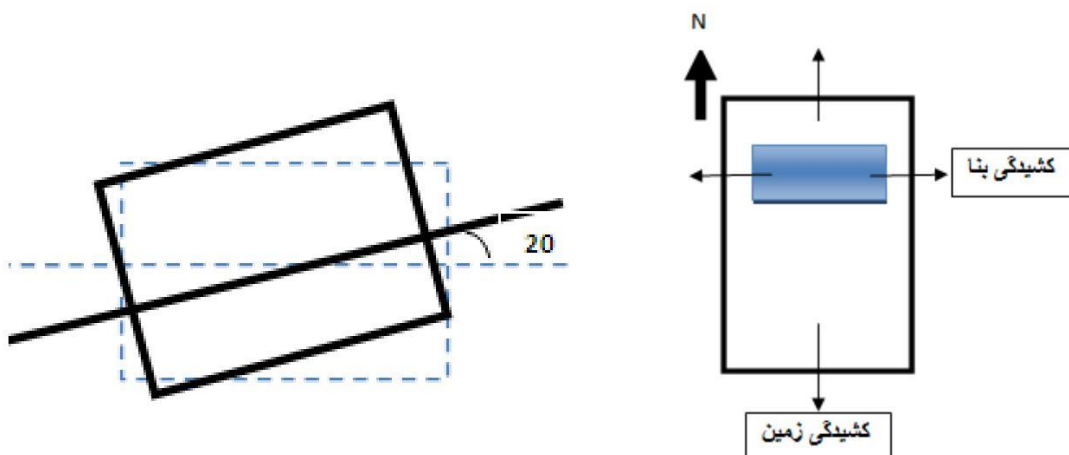

FIGURE 9 جهت و کشیدگی زمین و بنا و همچنین میزان چرخش بنا در روستا با توجه به اقلیم

همچنین با توجه به کشیدگی سایت و بنا برای استفاده مفید تر از بنا، ورودی خانه در ضلع عرضی خانه تعبیه می شود و همچنین ورودی دام از انسان جدا می گردد.

FIGURE 10 ورودی و جهت پله در خانه های روستایی در اقلیم معتدل و مرطوب

در این مناطق با توجه به جهت وزش باد پنجره ها و بازشوها در ضلع جنوب و شمال ساختما تعبیه می شوند ضلع غربی به دلیل نور نامناسب غرب و باران گیر بودن برای تعبیه پنجره و یا ورودی مناسب نیست.

FIGURE 11 سمت غرب خانه فاقد باز شو و پنجره و سمت جنوب دارای بازشوی متعدد

به طور کلی عوامل موثر بر بافت روستایی و سکونت گاه های آن را در جنس خاک، درجه مقاومت، مقدار سختی یا سستی خاک، فراوانی یا کمبود آب، عواملی چون سیل، زلزله، طوفان و ... خلاصه نمود.

❖ عوامل اجتماعی موثر در شکل گیری روستاها

از آنجا که کعکاری پدیده ای است انسانی و در ارتباط با انسان ها شکل می گیرد و یا به عبارت دیگر به دست بشر برای بشر ساخته می شود ناچار عوامل اجتماعی در آن تاثیر می گذارند (مانند فرهنگ، سنت، اعتقادات، ساختار سنی و جمعیتی و ...)

از جمله عوامل دیگر که در شکل خانه ها موثر است **بعد خانوار** (تعداد افراد خانواده) می باشد و در خانواده های گسترده دختران و پسران پس از ازدواج نیز در کنار والدین خود به سر می برند و یا در قسمتی از خانه به هر یک چند اتاق اختصاص داده می شود و یا خانه ای مجزا در کنار خانه پدری بنا می کنند ولی این خانه ها با یکدیگر در ارتباط اند و به یکدیگر راه دارند.

علاوه بر عواملی که ذکر شد، عوامل اجتماعی نیز در شکل دادن به بافت روستایی و یک بنای روستایی اهمیت زیادی دارد مثل **سنت ها**، **آداب و رسوم محلی** و ... از آن جا که مردم ایران مسلمان و معتقد به حجاب و پوشیده بودن زن هستند لذا ساختمان آنچنان شکل می گیرد که داخل خانه از نگاه بیگانگان در امان باشد.

عدم امنیت سبب شده که روستاییان درب زاعه ها و انبارشان را کنار اتاق خود یا داخل حیات خانه بسازند تا از نزدیک مراقب آن باشند. همچنین آن ها سعی می کنند که خانه خویش را متمرکز تر بسازند زیرا خانه هایی که در حاشیه ده بودند در معرض خطرات بیشتری بوده اند.

❖ عوامل اقتصادی موثر در شکل گیری روستاها

در هر منطقه **اقتصاد** آن منطقه در معماری آن منطقه به شدت تاثیر می گذارد. به خصوص نحوه **تولید مردم** منطقه بر ساختمان های آن ها تاثیر می گذارد و هر یک از روش های تولید، دامی، زراعی، صنایع نیاز هایی را مطرح کرده و معمار را ناچار به احترام گذاشتن به آن ها می کند.

برای مثال در روستایی که صنایع دستی رواج دارد معمار باید مکانی را جهت کارگاه آن در نظر بگیرد. این مکان می تواند در حیات خانه باشد. یا در جایی که **دامداری** شغل اصلی ساکنان روستا است ساختن **طویله**، **گاهدان**، **زاعه** جزو ضروریات می باشد. در خانواری که شغل و معیشت آن ها **کشاورزی** است اصولا مکانی مانند **انبار** جهت نگه داری **محصولات** و همچنین **وسایل ابزار آلات** کشاورزی مورد نیاز می باشد.

در روستاهای شمال ایران در خانه قسمتی به عنوان **تالار** خانه وجود دارد که به عنوان یک مکان برای تولید از آن استفاده می کنند. همچنین در بسیاری از مناطق از **پشت بام** برای نگهداری **علوفه**، **خشک کرده میوه** و سایر **خشکبار** استفاده می کنند.

خانه های روستایی علاوه بر اینکه تحت تاثیر نقش **سکونت** خود شکل گرفته اند ، تحت تاثیر عامل دیگری نیز بوده اند که آن نقش **تولید** است. این عامل در شکلگیری فضاهای خانه تاثیر زیادی دارد. در بعضی مناطق روستایی در گوشه ای از حیاط **سکویی** ساخته می شود برای **فشار دادن انگور** و زیر آن **حوضچه** ای برای گرفتن آن. همچنین در بعضی خانه های روستایی **تنور** جهت **پختن نان** هم در قسمت زمستانی و هم در قسمت تابستانی قرار گرفته است. از تنوری که در قسمت زمستانی خانه قرار گرفته است به عنوان **اجاق کرسی** و ایجاد **گرما** در زمستان نیز استفاده می شود.

FIGURE 12 معیشت غالب روستاها (کشاورزی و دامداری) و تاثیر آن بر شکل سکونت گاه ها

عوامل اقتصادی از جنبه دیگری نیز می تواند بر شکل روست و به خصوص بر شکل سکونت گاه ای آن تاثیر گذار باشد. امکانات مالی روستا و خانوار در انتخاب مصالح، کوچک و بزرگ بودن بنا، سادگی یا پیچیدگی بنا و زیبا تر ساختن بنا تاثیر گذار است. در نهایت همین عامل در سادگی و پیچیدگی معماری یک منطقه چشم گیر است.

❖ عوامل کالبدی موثر در شکل گیری روستاها

یکی از مهم ترین عوامل کالبدی که در شکل کلی روستاها و سکونت گاه ها تاثیرگذار می باشد مصالح ساختمانی مورد استفاده در خانه سازی می باشد. در سالیان قبل در اثر نبود وسایل لازم و راه های ارتباطی،

روستاییان به ناچار از همان مصالحی که در محیط موجود بود استفاده می کردند. مگر در مواردی استثنایی که برخی مصالح مانند چوب از مناطق دیگر آورده می شد.

از نظر نوع مصالح مورد استفاده در خانه های روستایی، خانه ها به دسته های متفاوتی تقسیم می شوند: خانه های گلی، خانه های خشتی یا آجری، خانه های سنگی، خانه های چوبی حصیری، خانه های خشتی چوبی، خانه های آجری آهنی و ...

FIGURE 13 استفاده از سنگ و کاه گل به عنوان مصالح اصلی خانه روستایی

در حاشیه کویر معماران محلی به خوبی با طاق های ضربی و پشت بام های گنبدی مساله کمبود چوب را حل کردند و با **خشت و گل** خانه های زیبا و متناسب با آب و هوای خشک و متغیر آن ناحیه ساخته اند.

FIGURE 14 استفاده از خاک و کاه گل موجود در طبیعت و بام های گنبدی در خانه های روستایی

ولی در مناطق جنگلی و نقاطی که چوب به اندازه کافی وجود داشته است (شمال ایران) خانه های متناسب با آن منطقه ساخته می شد. **خرپا** زدن در روستاهای شمال شکل گرفته است. در این منطقه سقف خانه های چوبین روستایی بعضا با پوسته برنج پوشیده می شوند.

FIGURE 15 استفاده از چوب در خانه های روستایی

امروزه با امکانات جدید در پاره ای از موارد مصالح ساختمانی از نقاط دیگر به محل آورده می شوند که برخی از اوقات نیز به صورت ناصحیح مورد استفاده قرار می گیرند. در حالی که یکی از قسمت های اساسی در معماری هر منطقه انتخاب و به کار گیری مصالح محلی متناسب با شرایط اقلیمی آن جا است. ضمن آنکه استفاده از مصالح محلی ارزان تر و استفاده از آن ها آسان تر است.

برای مثال معماری سنتی ایران در اقلیم **کویری**، معماری در **"خاک"** است. همچنان که معماری سنتی مناطق شمالی، معماری **"چوب"** است. به هر صورت مصالح به کار رفته در بنای هر منطقه یکی از ارکان تعیین کننده شیوه معماری آن جا است.

مصالح ساختمانی باید چنان باشد که بخش اعظم کار بدون کنترل و **بازنگری** انجام شود و پیشنهاد کردن برخی از مصالح مانند بتن یا فولاد برای ساخت خانه های باید با بدبینی و بازنگری بسیار مورد توجه قرار گیرد. تنها زمانی که کشور خود بتواند این مصالح را با قیمت ارزان تولید کند و روستاییان بتوانند پول کافی برای خرید آن ها داشته باشند، می توان از این مصالح برای پروژه های اسکان روستاییان در سطح ملی استفاده کرد.

